

А Л Я К С А Н Д Р К Р У Т А Л Е В І Ч

Аляксандр Прохаравіч Круталевіч нарадзіўся ў Варшаве ў 1894 г. Яго бацькі паходзілі з сялян, яны шмат увагі надавалі народным традыцыям і выхоўвалі ў сына павагу да нацыянальнай культуры. Таму нядзіўна, што з маладых гадоў сваёй роднай мовай Аляксандр лічыў беларускую [22, арк. 1].

У 1914 г. ён атрымаў сярэднюю адукацыю: закончыў прэстыжную Мінскую мужчынскую гімназію і паступіў на матэматычнае аддзяленне фізічна-матэматычнага факультэта Імператарскага Маскоўскага ўніверсітэта. Нягледзячы на дастаткова складаныя ўмовы для навучання (у сувязі з пачаткам Першай сусветнай

вайны фінансаванне адукацыі істотна пагоршылася), Аляксандр стараўся авалодаць ведамі, займаўся навукай, а ў пазавучэбны час удзельнічаў у працы матэматычнага таварыства ў Маскве.

Пасля заканчэння ўніверсітэта ён вярнуўся ў Мінск і працаваў настаўнікам у розных навучальных установах. Каб зарабіць на пражыццё, Аляксандр Прохаравіч з 1918 г. выкладаў у сёмай і чацвёртай школах другой ступені, чытаў лекцыі на прамыслова-эканамічных, педагагічных і настаўніцкіх курсах.

З 1922 г. малады матэматык стаў выкладчыкам так званых «агульнаасветных» курсаў славутага Мінскага беларускага педагагічнага тэхнікума. Гэтая сціплая па сваім рангу ўстанова ў першай палове 20-х гадоў была найважнейшым асветніцкім асяродкам і адыграла заўважную ролю ў выхаванні нацыянальнай інтэлігенцыі. У Белпедтэхнікуме А. Круталевіч выкладаў элементарную матэматыку, методыку матэматыкі і працаваў разам з вядомымі вучонымі, педагогамі і літаратарамі Мікалаем Азбукіным, Мікалаем Байковым, Іванам Бялькевічам, Міхайлам Грамыкам, Юльянам Дрэйзіным, Якубам Коласам, Антонам і Язэпам Лёсікамі, Міхаілам Пятуховічам, Зміцерам Сцяпурам і інш.

Верагодна, Аляксандр Круталевіч быў адораным педагогам. Адна з навучэнак Белпедтэхнікума Ганна Рабкова адзначала: «Як зараз памятаю не гучны, але выразны голас выкладчыка матэматыкі: Гуцько да дошкі!» [16, с. 97]. У адным з апавяданняў Леанід Маракоў так абмаляваў матэматыка Аляксандра Пятровіча Круталевіча, прататыпам якога, відавочна, з'яўляўся Аляксандр Прохаравіч: «Вясёлы, няўрымслівы быў чалавек! Вучыў іх, будучых настаўнікаў, не толькі іксам і ігрэкам, але і таму-сяму іншаму. Не здавацца, пераадольваць цяжкасці, шукаць выйсце з любых, нават самых тупіковых сітуацый. “Выйсце ёсць заўсёды!” – гаварыў Аляксандр Пятровіч» [18].

Паралельна з выкладаннем Аляксандр Круталевіч выконваў значную грамадскую працу: ён уваходзіў у склад метадычнай камісіі пры Народным камісарыяце асветы (з 1921 г.), у склад навукова-тэрміналагічнай камісіі пры Інстытуце беларускай культуры (з 1921 г.), быў сакратаром Інбелкульты (з 1923 г.), з'яўляўся членам Цэнтральнай камісіі па паляпшэнні побыту вучоных (так

званай «ЦЕКУБУ», першапачаткова створанай па ініцыятыве А. Горкага ў 1920 г. у Петраградзе для аказання матдапамогі савецкім вучоным), уваходзіў у рэдакцыйную калегію па фізічных і матэматычных выданнях пры Беларускаім дзяржаўным выдавецтве (з 1923 г.) і інш.

Увогуле Аляксандр Круталевіч добра ўпісваўся ў савецкі вобраз чалавека новай генерацыі: з сялян, камуніст, адукаваны, энергічны, а ў дадатак яшчэ і спартсмен. Ён прафесійна займаўся шашкамі, быў блізка знаёмы з вядомым рускім гісторыкам шахмат і шашак, заснавальнікам шашачнай кампазіцыі Давыдам Саргіным, захаваў частку яго архіву і нават напісаў успаміны. Аляксандр Прохаравіч быў адным з дваццаці ўдзельнікаў I Чэмпіянату СССР па рускіх шашках, які праходзіў у Маскве ў 1924 г. Праўда, выступіў не вельмі ўдала і заняў толькі 14 месца (адметна, што 5 месца на гэтым турніры заваяваў малодшы брат А. Круталевіча Барыс, які ў 1924 г. стаў першым у БССР майстрам спорту па шашках).

Актыўнага маладога чалавека хутка заўважылі ў навукова-педагагічных колах і запрасілі на працу ў вышэйшую школу. Так, 11 верасня 1925 г. праўленне БДУ ў асобе намесніка рэктара Лапоткі прасіла зацвердзіць А. Круталевіча на пасадзе асістэнта пры кафедры матэматыкі. Пастановай Наркмасветы БССР ад 2 студзеня 1926 г. за подпісам А. Баўцага Аляксандр Прохаравіч быў прызначаны на пасадзе асістэнта (праўда, ранейшым чыслам – з 1 кастрычніка 1925 г., што на той час было звычайнай практыкай). Дарэчы, гэтай жа пастановай на пасадзе прафесара быў зацверджаны вядомы мовазнавец Пётр Бузук, які прыняў прапанову рэктара У. Пічэты і пераехаў з Украіны ў Мінск [22, арк. 5].

Па прадстаўленні фізічна-матэматычнай прадметнай камісіі факультэцкая адміністрацыя даручыла Аляксандру Круталевічу чытанне самастойных курсаў па тэорыі дэтэрмінантаў і вышэйшай алгебры на II курсе фізічна-матэматычнага аддзялення БДУ, тэорыі лікаў на IV курсе і методыцы матэматыкі на III курсе. «Падставай для такога даручэння з'явілася выбітная педагагічная дзейнасць Круталевіча ў сярэдняй школе, для якой ім надрукавана некалькі падручнікаў, а таксама яго праца па ўста-

наўленні тэрмінаў матэматыкі на беларускай мове» [22, арк. 12].

У першай палове 1920-х гг. А. Круталевіч прымаў актыўны ўдзел у працы фізічна-матэматычнай секцыі Навуковага таварыства пры БДУ, на працягу доўгага часу з'яўляўся яго сакратаром. У часопісах «Школа і культура Савецкай Беларусі» (у 1920 г.), «Весьнік Наркамасветы» (у 1921–1922 гг.), «Польмя» (у 1924–1926 гг.) нярэдка з'яўляліся рэцэнзіі, водзывы і бібліяграфічныя агляды, падрыхтаваныя вучоным.

Верагодна, што А. Круталевіч працаваў над дысертацыяй. Так, ён праводзіў тэарэтычныя даследаванні па праблеме рашэння лікавых раўнанняў, а ў лютым 1927 г. быў нават камандзіраваны ў Ленінград для знаёмства з расійскімі педагагічнымі ўстановамі і працы ў найбольш салідных бібліятэках – Акадэміі навук, Публічнай, Універсітэцкай. Пра навуковы аўтарытэт Аляксандра Круталевіча сведчыць той факт, што ў якасці дэлегата ад БДУ ён быў накіраваны на Усесаюзны з'езд матэматыкаў, які праходзіў у Маскве вясной 1927 г.

У кастрычніку таго ж года паставою Народнага камісарыята асветы Аляксандр Круталевіч быў прызначаны на пасаду дацэнта кафедры матэматыкі. Станоўчы водзый пра яго навуковую і вучэбную дзейнасць падрыхтаваў старшыня фізічна-матэматычнай прадметнай камісіі БДУ прафесар Яўхім Сіроцін. Ён лічыў, што «асістэнцкая пасада ўжо не адпавядае аб'ёму той працы, якую праводзіць А. П. Круталевіч у сценах Універсітэта» і адзначаў, што «за два гады дзейнасці Круталевіча ў якасці асістэнта праца яго... атрымала вялікае паглыбленне ў бок чыстай навукі і выразілася ў з'яўленні новых друкаваных падручнікаў, перакладаў і навуковых паведамленняў, як у друкаваным, так і рукапісным выглядзе...» [22, арк. 12–13].

Пасада ў БДУ давала магчымасць больш-менш забяспечыць штодзённыя патрэбы: Аляксандр Прохаравіч быў жанаты і ў 1925 г. меў дзіця. Круталевічы кватаравалі ў так званым доме Пракаповічаў (№ 105) на вуліцы Савецкай, недалёка ад Белпедтэхнікума [22, арк. 1]. Бытавыя ўмовы ў сям'і, як і ў многіх іншых сем'ях беларускіх інтэлігентаў таго перыяду, былі складаныя і не спрыялі навуковай працы. Так, Леанід Маракоў адзначаў, што ў

1926 г. дом, у якім жыў Круталевіч, быў падзелены на 2 кватэры. У першай з шасці пакояў і агульнай кухні жылі пяць сем'яў і ў другой трохпакаёвай без кухні і электрычнасці – яшчэ тры сям'і [17, с. 167–167].

Аляксандр Круталевіч актыўна супрацоўнічаў з Інбелкультам. Вядомы спецыяліст па гісторыі беларускага мовазнаўства Сяргей Запрудскі, называе яго і матэматыка Ляонта Більдзюкевіча «найбольш падрыхтаванымі да ўкладання навуковай тэрміналогіі членамі Навукова-тэрміналагічнай камісіі» [8, с. 135]. З улікам таго, што А. Круталевіч пэўны час – па сведчанні Я. Кіпеля – вучыўся ў Празе і добра ведаў матэматычную тэрміналогію чэшскай, польскай і рускай моў [12, с. 102], такая ацэнка падаецца цалкам слушна.

Менавіта А. Круталевіч апрацаваў тэрміналогію па алгебры, аналітычнай геаметрыі і вышэйшым аналізе для першага выпуску з серыі БНТ «Элемэнтарная матэматыка (арытматыка, альгебра, геомэтрыя, трыгономэтрыя, асновы аналітычнай геомэтрыі і вышэйшага аналізу)» [1].

Пасля таго, як першы вопыт тэрмінатворчай дзейнасці Інстытута беларускай культуры быў раскрытыкаваны ўдзельнікамі Усебеларускай фізічна-матэматычнай канферэнцыі і Настаўніцкага з'езду ў 1926 г., Аляксандр Круталевіч працягнуў дзейнасць па ўніфікацыі сістэмы тэрмінаў матэматыкі ў складзе спецыяльнай Матэматычнай камісіі Прыродазнаўчай секцыі Інбелкульту. Разам з А. Міхайлоўскім, Я. Пятосіным, У. Дыдыркам, К. Гадыцкім-Цвіркам, А. Мёсікам і А. Міцкевічам ён падрыхтаваў да друку праект слоўніка матэматычнай тэрміналогіі (3550 тэрмінаў), які пасля разгляду Галоўнай тэрміналагічнай камісіяй быў зацверджаны і апублікаваны ў другой палове 1927 г. [4].

У асабовай справе А. Круталевіча ёсць указанне на яго ўдзел у падрыхтоўцы трэцяга выпуску БНТ [22, арк. 17]. Хутчэй за ўсё, ён дапамагаў Л. Більдзюкевічу сістэматызаваць тэрмінасістэму касмаграфіі [2].

Актыўны ўдзел прымаў вучоны ў выпрацоўцы сістэмы батанічных тэрмінаў. Праект тэрміналогіі батанікі ў пачатку 1920-х гадоў падрыхтаваў дырэктар Мінскай балотнай станцыі сябра Інбел-

культы Вітольд Міхальскі. На працягу 1922–1923 гг. праект быў перагледжаны і прыняты Прыродазнаўчай секцыяй, а часткова заслуханы на пленуме Інстытута беларускай культуры. Падрыхтоўкай канчатковага варыянту тэрміналогіі побач з іншымі вядомымі тэрміназнаўцамі М. Азбукіным, М. Грамыкам, С. Некрашэвічам, Ч. Родзевічам, А. Смолічам займаўся А. Круталевіч [3].

Ён жа быў ля вытокаў выпрацоўкі беларускай хімічнай тэрміналогіі. У 1924 г. разам з В. Вяршуком, Ч. Родзевічам і Я. Сущынскім Аляксандр Прохаравіч уваходзіў у склад камісіі па стварэнні нацыянальных найменняў хіміі. На аснове падрыхтаванага камісіяй праекту В. Вяршук і Ч. Родзевіч пазней уклалі слоўнік, які ў 1927 г. пабачыў свет у серыі БНТ [5].

Пэўны ўклад А. Круталевіч зрабіў у развіццё беларускай фізічнай тэрміналогіі. З калегамі па Інстытуце навуковай мовы Я. Сіроціным і Я. Снятковым ён дапрацоўваў слоўнік тэрмінаў фізікі, укладзены А. Міцкевічам у 1927–1928 гг. Перароблены і адрэдагаваны «Слоўнік фізычнае тэрміналогіі» быў апублікаваны ў 1929 г. і стаў адной з апошніх лексікаграфічных прац Аляксандра Прохаравіча [6].

Працуючы над складам тэрміналогіі, А. Круталевіч імкнуўся не абмяжоўвацца выключна фактамі беларускай мовы. Ён добра валодаў рускай мовай, свабодна гаварыў па-польску, умеў чытаць і пісаць па-французску, па-англійску і па-нямецку, таму пры неабходнасці супастаўляў беларускія тэрміны з адзінкамі тэрміналогіі іншых моў [22, арк. 1].

Усе тэрміналагічныя праекты, над якімі працаваў А. Круталевіч, за выключэннем хіба што першага выпуску БНТ «Элементарная матэматыка...», маюць шмат агульнага ў прынцыпах тэрмінатворчасці, хаця і некалькі адрозніваюцца па структуры. У названыя слоўнікі ўваходзілі ў асноўным тэрміны навуковых галін у аб'ёме праграм тэхнікума, рабфакаў, першых курсаў універсітэтаў. Перавага аддавалася тэрмінам, вядомым у дыялектнай мове, а пры іх адсутнасці неабходныя спецыяльныя адзінкі запозычваліся з іншых моў або ўтвараліся на аснове беларускіх каранёў і афіксаў па існуючых дэрывацыйных мадэлях. Найменні-інтэрнацыяналізмы транслітараваліся (часам з нязначнай адапта-

цыяй) на беларускую мову, у некаторых выпадках прыводзіліся нацыянальныя адпаведнікі. Шматслоўныя тэрміны размяшчаліся ў рэестры ў адпаведнасці з парадкам літар апорнага кампанента тэрміна (як правіла, назоўніка).

Увесь свой вольны час А. Круталевіч аддаваў падрыхтоўцы падручнікаў для школьнікаў і студэнтаў, шмат займаўся матэматыкай. У ліку найбольш папулярных і запатрабаваных вучэбных выданняў 1920-х – пачатку 1930-х гг. былі кнігі, напісаныя Аляксандрам Круталевічам на беларускай мове: дзве часткі падручніка «Элементарная альгебра» (Берлін, 1921 г.; Масква – Ленінград, 1924 г.), дапаможнік для тэхнікумаў і агульнаадукацыйных курсаў «Трыгономэтрыя» (суаўт.: А. Міцкевіч; Мінск, 1927 г.), падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі «Асновы сьветабудовы» (суаўт. А. Міцкевіч; Мінск, 1928 г.), падручнік для педтэхнікумаў і дапаможнік для настаўнікаў «Мэтодыка матэматыкі. Ч. 1» (суаўт. Г. Сагаловіч; Мінск, 1930 г.; 3-е выд., выпр.: Мінск, 1932 г.). Спецыялісты ў галіне дакладных навук добра ведалі навуковыя працы А. Круталевіча «Эвалюцыя альгебраічнай мысьлі і значэньне альгебраічнага сымбалізму» (Мінск, 1926 г.), «Элементы варыяцыйнай статыстыкі» (Мінск, 1933 г.), «Элементы вышэйшай матэматыкі» (Мінск, 1933 г.) і інш.

Увогуле плённасць навукова-асветніцкай дзейнасці А. Круталевіча здзіўляе: кнігі, напісаныя ім або перакладзеныя з іншых моў, у бібліятэках займалі цэлыя стэлажы. Паколькі ў «бурапенныя» 1920-я гады саблівага даверу вучоным старой загартоўкі ў грамадстве не было, а новае пакаленне беларускай «чырвонай прафесуры» яшчэ не набыло належнай кваліфікацыі, найбольш патрэбныя для адукацыйнага працэсу падручнікі перакладаліся з іншых моў на беларускую і прыстасоўваліся да рэалій савецкай школы. У гэты перыяд Аляксандр Круталевіч зрабіў даступнымі для беларускіх школьнікаў і студэнтаў цэлы шэраг выданняў: «Пачатковую геомэтрыю» Ф. Мікельсара (Масква – Ленінград, 1924 г.), дзве часткі падручніка «Фізіка. Першая ступень» М. Кашына (Масква – Ленінград, 1924 г.); «Курс досьледнай геомэтрыі. Індукцыйна-лябараторны мэтод выкладаньня» А. Астраба (Мінск, 1925; 2-е выд.: 1927 г.), «Асновы радыётэхнікі» Ф. Фукса

(Мінск, 1933 г.). Акрамя таго, вучоны браў удзел у рэдагаванні двухтомнага калектыўнага падручніка для вышэйшых устаноў тэхнічнага профілю «Курс геадэзіі» (Мінск, 1931 г.).

Для лінгвістаў падручнікі па матэматыцы, напісаныя і перакладзеныя А. Круталевічам, цікавыя найперш змешчанымі ў іх невялікімі перакладнымі слоўнікамі тэрмінаў [10, 11, 13–15, 21].

Мікраструктура іх у цэлым аднатыпная і дастаткова простая: яна складаецца з зоны намінацыі і зоны эквівалентаў.

У рэестр аўтар уключыў назоўнікі (*абсыца, простакутнік, стасунак*), прыметнікі і адвербіялізаваныя формы (*аваротны, адвольны, выстарчаючы, узрастаючы, шуканы*), прыслоўі (*паступова, побач*), дзеясловы (*звольніца, імкнецца, утварыць*) і нават асобныя злучнікі (*а мянавіта, а іменно*). Беларuskія тэрміны перакладзены на рускую мову шляхам падбору аднаго або некалькіх адпаведнікаў: *акружына – окружность; вылічэньне – вычисление, исчисление; недахват – недостаток* і інш.

Многія найменні, прапанаваныя А. Круталевічам, утвораны па законах нацыянальнай мовы і самотна адрозніваюцца ад тэрмінаў, прынятых у рускай традыцыі і міжнароднай практыцы: *адцінак – адрэзак, асяродак – центр, двухсьценны – двугранный, крыжавыя – вертикальные, куля – шар, кутамер (пераносьнік) – транспортир, ровень – затерпас, роўналежнабочнік – паралелограмм, старчавы – вертикальный* і інш.

Значную частку ў слоўніках-дадатках (каля 10%) складаюць неаднаслоўныя спецыяльныя найменні, якія прыводзяцца ў неінверсійнай форме: *адносная гушчыня, крытычны множнік, ніжэйшы член многачлену, няпоўнае раўнаньне, павярхоўнае нацяжэньне, сымэтрычнае раўнаньне, шаля вагаў* і інш. Найбольшая колькасць полілексемных тэрмінаў сустракаецца ў першым падручніку А. Круталевіча «Элементарная Альгэбра» (ч. 1; 1922 г.) – 18%, у той час, як у храналагічна больш позняй «Трыгономэтрыі» (Мінск, 1927 г.) – каля 3% (гл. табліцу).

Двухкампанентныя найменні падаюцца двума спосабамі: аўтар або фіксаваў іх як асобныя рэестравыя адзінкі, або змяшчаў другасны кампанент тэрміна ў дужках пры асноўным кампаненце: *падкарэнны лік – подкоренное число, развязац раўнаньня –*

корень уравнения; множнік (прогрэсіі) – множитель (прогрессии).

Выданне	Усяго тэрмінаў	З іх неадна-слоўныя
Элементарная альгэбра. Ч. 1 (Бэрлін, 1922 г.)	187	34 (18%)
Элементарная альгэбра. Ч. 2 (Масква – Ленінград, 1924 г.)	245	37 (15,1%)
Фізіка. Першая ступень. Частка 1 (М. Капын; Масква – Ленінград, 1924 г.)	301	16 (5,3%)
Фізіка. Першая ступень. Частка 2 (М. Капын; Масква – Ленінград, 1924 г.)	165	13 (7,9%)
Пачатковая геомэтрыя (Ф. Мікельсар; Масква-Ленінград, 1924 г.)	101	2 (1,98%)
Трыгономэтрыя (Мінск, 1927 г.)	133	3 (2,6%)

Мікраструктура асобных артыкулаў дашырана за кошт увядзення зоны семантычнай інфармацыі: *дыяграма – диаграмма (узорачэнне)*; *гранічнае значэнне – предельное значение (напр., дроби)*; *уклад (як праца) – составление*.

Значэнні тэрмінаў-полісемантаў прыводзілася ў адным слоўніковым артыкуле без спецыяльнага графічнага вылучэння: *зраўнаванне – уравнивание, уравнение* (как процесс).

Пры перакладзе тэрмінаў з беларускай мовы на рускую аўтар у асобных выпадках падаваў сінонімы да рээстравых адзінак (у дужках), аднак пры гэтым не карыстаўся сістэмай адсылак: *прыпростакутная (катэт) – катет* (прычым, слова *катэт* у якасці асобнай лемы ў слоўніку адсутнічае).

Пры неабходнасці ў слоўніках выкарыстоўваліся асобныя функцыянальныя паметы, якія найчасцей змяшчаліся пасля зоны адпаведнікаў: *рог – угол (фізич.)*; *паказальнік – указатель, счечик, показатель (матем.)*; *розыніца – разность (мат.)*; *сьценка – грань (мат.)*; *даўжыня – долгота (геогр.)*.

Шматнакіраваная навуковая, педагогічная і грамадская дзейнасць Аляксандра Прохаравіча, «яго актыўнасць у напісанні розных падручнікаў, далучанасць да перакладу або рэдагавання іншых важных навучальных кніг прымушаюць бачыць у А. Крута-

левічу асобу, чые густы былі вельмі ўплывовымі падчас падрыхтоўкі тэрміналагічных слоўнікаў у першай палове 1920-х гг.» [8, с. 139].

Трэба адзначыць, што 1920-я гады адметныя суіснаваннем у грамадска-палітычным жыцці дзвюх процілеглых тэндэнцый. З аднаго боку, адбывалася інтэнсіўная беларусізацыя, у Наркамасветы, Наркамземе, Наркамваене, міліцыі, судовых інстанцыях пашыралася справаводства на беларускай мове; у школах беларуская мова становілася абавязковай, на яе пераводзіліся клубы, хаты-чытальні ў «саўхозах і валасьцёх»; у сямігодках, тэхнікумах і ў вышэйшай школе павялічваўся «беларускі сялянскі элемент», асабліва на рабфаку і педфаку БДУ, у Сельскагаспадарчым інстытуце, школах палітпросветы і інш. [9, с. 239-240].

Але ў той жа час дзяржава пачала планамерна змагацца з найбольш яркімі прадстаўнікамі нацыянальнай інтэлігенцыі. Так, у дакладзе сакрэтнага аддзела ДПУ БССР у ЦК КП(б)Б «О белорусско-эсеровском шовинистическом движении» ад 29 кастрычніка 1925 г. адзначалася, што «Наркамасветы з'яўляецца буйной цвярдэнай беларускага эсэрства і шавінізму (Некрашэвіч, Красінскі і інш.). Гэтая лчэйка, дзякуючы шавіністычнаму ўхілу нам.[есніка] Наркамасветы Баліцкага, працуе досыць паспяхова. Дзякуючы ёй усе вучэбныя ўстановы ў Мінску захоплены шалёнымі шавіністамі і беларускімі эсэрамі: “маршалак” Беларускай рады апантаны к.-р. [контр-рэвалюцыянер – аўт.] Лёсік, Круталевіч, Бадунова Марыя, Смоліч, Кіпель, Рак, Азбукін, Пашковіч (брат), Байкоў, Курыловіч, Дружчыц і інш.» [7].

Прыблізна з сярэдзіны 1920-х гадоў «кампетэнтныя органы» імкнуліся ўсяляк скампрамантаваць А. Круталевіча перад калегамі. У матэрыялах Камісіі па інтэлігенцыі (сакавік 1926 г.) яму даецца наступная характарыстыка: «палітычна не чэсны, кар'ерыст, шантажыст». Паказальна, што ў такім жа стылі характарызуюцца і многія іншыя дзеячы беларускай навукі культуры – Мікалай Азбукін, Іван Бялькевіч, Аляксандр Вазнясенскі, Дзмітрый Даўгяла, Хведар Імшэнік, Канстанцін Міцкевіч, Іван Луцэвіч, Аркадзь Смоліч, Аляксандр Цвікевіч, Леў Цвяткоў, Уладзіслаў Чаржынскі, Мікалай Шчакаціхін і яшчэ некалькі

дзясяткаў асоб [20].

Пасля пачатку масавай калектывізацыі сельскай гаспадаркі савецкае кіраўніцтва запатрабавала ад выкладчыкаў, каб яны ў студэнцкай аўдыторыі ўсяляк прапагандавалі дасягненні калектывізацыі. Аляксандр Круталевіч падвёў пад гэта «навуковую базу»: ён прааналізаваў звесткі аб прыбытках і выдатках калгасаў і прыйшоў да высновы, што калгаснік за 30 працоўных дзён зарабляе 45 капеек [12, с. 101]. Натуральна, што такой «ідэалагічнай дыверсіі» ўлады дараваць не маглі, і А. Круталевіч быў вымушаны з'ехаць з Беларусі. У 1930-я гады ён, верагодна, загадваў кафедрай матэматыкі Бухарскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута.

У сярэдзіне снежня 1936 г. Аляксандр Прохаравіч па даносе быў беспадстаўна абвінавачаны і арыштаваны, а амаль праз год, 24 лістапада 1937 г., быў асуджаны да вышэйшай меры пакарання [19, с. 514–515].

Пасля смерці Аляксандра Круталевіча ўдава, выконваючы прыжыццёвае распараджэнне мужа, перадала бібліятэку і архіў вучонага яго дзядзьку А. Ракітніцкаму – вядомаму беларускаму спартыўнаму дзеячу (шашкі). Акуратнасць і сістэмнасць, з якой Аляксандр Прохаравіч вёў запісы, сведчаць пра тое, што беларуская навука страціла ў яго асобе таленавітага даследчыка, чалавека, які мог бы яшчэ шмат зрабіць для айчынай матэматыкі і тэрміназнаўства.

Л і т а р а т у р а

1. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1922. – Вып. 1 : Элементарная матэматыка (арытмэтыка, альгэбра, геомэтрыя, трыгономэтрыя, асновы аналітычнай геомэтрыі і вышэйшага аналізу). – 55 с.
2. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1923. – Вып. 3 : Геаграфічныя й космографічныя тэрміны і назовы нябесных цел. – 89 с.
3. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1924. – Вып. 6 : Ботаніка агульная і спецыяльная. – 83 с.
4. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1927. – Вып. 14 : Слоўнік матэматычнае тэрміналогіі (праект). – 144 с.
5. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : Інбелкульт, 1927. – Вып. 18 : Слоўнік хэмічнае тэрміналогіі (праект). – 180 с.
6. Беларуская навуковая тэрміналогія. – Менск : БАН, 1929. – Вып. 21 : Слоўнік фізычнае тэрміналогіі (праект). – 287 с.
7. Доклад секретного отдела ГПУ БССР в ЦК КП(б)Б о белорусско-эсеровском шовинистическом движении // НАРБ. – Ф. 4-п. – Воп. 21. – Спр. 62. – Арк. 1–8.

8. Запрудскі, С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930 гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.
9. Ігнатоўскі, У. Комуністычная партыя Беларусі і беларускае пытаньне / У. Ігнатоўскі // Беларусь : нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху / пад аг. рэд. А. Сташэўскага, З. Жылуновіча і У. Ігнатоўскага з дапам. А. Смоліча, С. Некрашэвіча і Я. Пятровіча. – Менск : ЦВК БССР, 1924. – 322 с.
10. Кашын, Н. В. Фізыка. Першая ступень / Н. В. Кашын ; пер. з рас. 2-га выд. А. Круталевіча. – М. – Л. : Дзяржаўнае выдавецтва, 1924. – Ч. 1. – 179 с.
11. Кашын, Н. В. Фізыка. Першая ступень. / Н. В. Кашын ; пер. з рас. 2-га выд. А. Круталевіча. – М. – Л. : Дзяржаўнае выдавецтва, 1924. – Ч. 2. – 226 с.
12. Кіпель, Я. Эпізоды / Я. Кіпель ; пад рэд. І. Урбановіч і З. Саўкі. – Нью Ёрк : Выд-ва газ. «Беларус», 1998. – 305 с.
13. Круталевіч, А. Трыгономэтрыя : падсбнік для тэхнікумаў і агульна-адукацыйных курсаў / А. Круталевіч, А. Міцкевіч. – Менск : ДВБ, 1927. – 212 с.
14. Круталевіч, А. Элемэнтарная альгебра / А. Круталевіч. – Бэрлін : Навукова-літэрацкі аддзел Камісарыята асветы БССР, 1922. – Ч. 1. – 103 с.
15. Круталевіч, А. Элемэнтарная альгебра / А. Круталевіч. – Масква – Ленінград : Дзярж. выд-ва, 1924. – Ч. 2. – 182 с.
16. Маракоў, Л. Галоўная вуліца Мінска (1880–1940) / Л. Маракоў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – Кн. 1. – 260 с.
17. Маракоў, Л. Галоўная вуліца Мінска (1880–1940) / Л. Маракоў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2013. – Кн. 2. – 466 с.
18. Маракоў, Л. Непамяркоўныя. Трэцяя спроба : апов. данні / Л. Маракоў // [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://www.marakou.by/ru/prose/napamjark/index_240.html. – Дата доступу: 04.11.2016.
19. Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі, 1794–1991 : энцыкл. даведнік : у 3 т. / Л. Маракоў. – Мінск : Atheneum, 2004. – Т. 3, кн. 1. – 532 с.
20. Матэрыялы і рэзолюцыя Комітэту па інтэлігенцыі о проверке работников научных учреждений, высших учебных заведений, техникумов, просветительских организаций на основе постановления мартовского (1926 г.) пленума ЦК КП(б)Б // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 4-п. – Воп. 21. – Спр. 103. – Арк. 74–80.
21. Мікельсар, Ф. Г. Пачатковая геомэтрыя / Ф. Г. Мікельсар ; пераклад з рас. выд. А. Круталевіча. – Масква – Ленінград : Дзяржаўнае выдавецтва, 1924. – 106 с.
22. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 205. – Воп. 3. – Спр. 4252.

А Л Е Н А К У Р Ы Л А

Упершыню на гэтую ўсходнеславянскую даследчыцу звярнуў увагу яшчэ ў 1970-я гады адразу пасля публікацыі другога тома знакамітай працы Міхаіла Булахава «Восточнославянские языковеды» [2, с. 334–335] і зрабіў у ёй закладку на будучае. Здзівілі адсутнасць дат жыцця (і гэта ў XX ст.!), а таксама выключна сціплым біяграфічным звесткі. І толькі ледзь не праз сорак гадоў яе прозвішча зноў трапіла ў поле зроку падчас працы над артыку-